

Балабеков Е.О., Кәдіш А.*

п.ғ.к., доцент, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан
аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚМУ, Шымкент, Қазақстан

ХАЛЫҚ АСПАПТАРЫ ОРКЕСТРЛЕРІ МЕН АНСАМБЛЬДЕРІНЕ РЕПЕРТУАР ТАҢДАУҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Автор корреспондент: aldeshov_s@mail.ru

Түйін: Мақалада қазақ халық аспаптары оркестрлері мен ансамбльдеріне репертуар таңдаудың мәселелері қарастырылған. Репертуар оркестр ұжымының орындаушылық шеберлігін дамытатын, халықтың рухани құндылықтарын, оның ішінде музыкалық өнерін терең түсініп, оның эстетикалық маңызын бағалай алатын музыкант – орындаушылар тәрбиелеуге өз ықпалын тигізетін басты факторлардың бірі болып танылады. Сонымен қатар жақсы таңдалған репертуар оркестр музыканттарын әлемдік музыкалық классиканың және заманауи композиторлардың шығармаларының үздік үлгілерімен танысуына, үйреніп, орындауына мүмкіндік жасайды. Сондықтан оркестрлер мен ансамбльдерге репертуар таңдау ісіне аса ұқыптылықпен, байыппен қарау керек.

Мақала туындыгерлері оқулық репертуар мен көркеми – шығармашылық репертуарды дұрыс таңдаудың маңыздылығына көп мән берген. Олардың әрқайсысына жеке тоқтала отырып, олардың орындаушылық шеберлік арттыруда, ұлттық рухани мәдени құндылықтарға дұрыс көзқарасын қалыптастыруда алатын орнын, маңызын анықтап көрсеткен.

Кілттік сөздер; халық музыкасы, музыкалық аспаптар, аспаптық музыка өнері, музыкалық эксперименталдық шеберхана, халық әндері, күйшілік өнер, оркестрлік орындаушылық, орындаушылық шеберлік, концерттік репертуар, дирижер, аспаптардың өзара үндестігі.

Keywords: folk music, musical instruments, instrumental music art, music and experimental workshop, folk songs, musical arts, orchestral performance, performance art and concert repertoire, conductors, devices harmony.

Репертуар оркестр ұжымының әрбір мүшесінің музыкалық талғамының дамуына, музыкалық шығарманы түсініп, оның мазмұны мен мағынасына терең бойлай орындауына маңызды әсерін тигізеді. Ол, сонымен қатар, оркестрде ойнайтын жас орындаушылардың бойында әсемдікті сезіну, қоршаған ортадағы болмысқа түсінушілікпен қарап, оның заңдылықтарын саралау, таңдай білу сияқты қасиеттерді қалыптастырады. Оркестр мүшелерінің бойында осындай сезімталдық пен байқағыштықты тәрбиелеу көркемдік дәрежесі жоғары, әртүрлі сипаттағы (лирикалық, патриоттық, жылдам екпіндегі, көңілді немесе екпіні жәй, ұстамды) музыкалық шығармаларды репертуарға енгізу арқылы іске асады.

Оркестр орындаушылық шеберлікті артыру барысында атқаратын қызметінің сипатына байланысты репертуарды екі түрге бөліп қарауға болады:

- оқулық (педагогикалық) репертуар;
- көркем – шығармашылық (концерттік) репертуар.

Оқулық (педагогикалық) репертуар – жас музыканттардың ойнау шеберлігінің техникалық тұрғыдан өсіп – жетілуін, дамуын қамтамасыз етуге бағытталған репертуар. Әртүрлі тональносттағы гаммалар мен арпеджиолар, жаттығулар мен этюдтер, музыкалық шығармалардың жеңілдетіліп, арнайы ыңғайластырылған үзінділерін т.б. шығармаларды ойнау арқылы жас орындаушы – оркестрант өзінің техникалық мүмкіндігін (жылдамдық,

дұрыс аппликатура, қағыстар мен қиын штрихтар) жетілдіреді. Сол қолдың музыкалық аспап мойнында еркін қимылдап, дұрыс аппликатураны қолданып ойнауға дағдыландырылуы мен оң қолдың әр музыкалық аспапқа тән қағыстары мен штрихтарын дұрыс ойнап үйрену осы оқулық (педагогикалық) репертуарды дұрыс таңдап, меңгеру арқылы іске асырылады. Бұл жұмыста оркестр жетекшісі әр оркестранттың ойнау мүмкіндігін, қабілетін есепке ала отырып, оқулық тапсырманы лайықтап бергені дұрыс. Кейбір жаттығулар мен этюдтер алдағы уақытта ойналатын шығармаға байланысты, оның ноталық текстінде кездесетін ойнауға қиын тұстарын тез меңгерту мақсатында ұсынылады. Оркестр жетекшісі әрбір берілген тапсырманы (гамма, арпеджио, жаттығу, этюд) оркестр мүшесінің міндетті түрде дұрыс үйреніп, жақсы орындауын қадағалап отыруы керек. Ол – оркестранттың жауапкершілігін арттырумен қатар, орындалатын шығарманың мазмұнын түсініп, шығармашылықпен ойнауға үйретеді.

Көркем – шығармашылық (концерттік) репертуар – көркемдік – идеалық дәрежесі жоғары, орындаушыдан үлкен шеберлікті талап ететін, концерттер мен конкурстарда ойнауға арналған репертуар. Көркем - шығармашылық (концерттік) репертуарды меңгеру арқылы оркестр ұжымы мүшелерінің орындаушылық шеберлігі шыңдалады, музыкалық өнердің әр түрлі жанларымен, стильдерімен, орындаушылық мектептерімен танысады, музыкалық – теориялық білімі тереңдеп, оркестрлік – ұжымдық орындаудың ерекшеліктерін байқайды, ұлттық музыка өнерінің эстетикасын меңгереді, оркестранттар арасында ұжымдық ішкі түсінушілік қарым – қатынас қалыптасады және оркестр мүшелерінің белсенділігі артады. Сондықтан, оркестр ұжымының орындауына бағытталған әрбір шығарманың жоғары идеалық мазмұны мен тәрбиелік мәні болуы репертуар таңдау ісінің ең басты қағидасы болып есептеледі.

Репертуар оркестр мүшелерінің шығармашылық өсуін, идеалық – эстетикалық тәрбие алуының басты құралы болып табылады. Оркестр репертуарын қалыптастыру ісінде, ұжым жетекшісі мына төмендегі қағидаларды басшылыққа алып отырғаны жөн болады:

- музыкалық шығарманың көркемдік құндылығы, идеалық эстетикалық мазмұны терең болуы керек;
- музыкалық шығарма күрделілігі жағынан оркестр ұжымының орындаушылық мүмкіндігіне сай болуы шарт;
- музыкалық шығарманың оркестр ұжымы мүшелерінің көңілінен шығуы, оларға тақырыптық, әуендік жағынан ұнауы міндетті.

Оркестр репертуарына алынған шығарманың көркемдік құндылығы, әлеуметтік мәні мен оркестр ұжымына алып келетін өзіндік жаңалығы болуы шарт. Тыңдаушының заманауи талғамына жауап бере алатын, бүгінгі күн тақырыбын шынайы суреттейтін шығармаларды көрермен әрдайым жақсы қарсы алып, сүйіп тыңдайды.

Оқу процессінің алғашқы кезеңінде педагогикалық репертуар ретінде мелодиясы ұғымды, өте жылдам емес, жеңілдетіліп оркестрге түсірілген халық әндері мен күйлерін, немесе қазіргі заман композиторларының көп тараған әндері мен күйлерін таңдаған дұрыс болады.

Мұндай шығармалар жас оркестранттардың ойнауына техникалық жағынан қиындық туғызбайды және қызығушылығын арттырады. Оқулық репертуар, әдетте, оркестр ұжымының алғашқы ұйымдасу кезеңінде, музыкалық аспапта ойнауды меңгеру, ұжымдық ойнаудың негізін түсіну, музыканттар мен дирижер арасындағы байланысты қалыптастыру үшін қолданылады. Одан кейінгі кезеңдегі оқу – тәрбие жұмыстарында концерттік репертуарға лайық музыкалық шығармалар беріле бастайды. Бұл айтқанымыздан «оқулық репертуар тек кластағы репетиция кезінде ойналып, кейін қалып қояды екен» деген ұғым тумауға тиісті. Оқулық репетициялар кезінде үйренген шығармалардың көркемдік құны бар, бірқатарын концерттік бағдарламаға қосып, сахнаға алып шығуға болады. Орындаушылық шеберлігі белгілі дәрежеде дамыған оркестрлер үшін бұл шаралар тек алғашқы кезеңде қолданылып, соңынан көркемдік идеалық

мазмұны жоғары, концерттерде ойнауға арналған шығармалар пайдаланылады.

Ал, концерттік репертуарға келетін болсақ, ол оқу – тәрбие жұмысында қолданылып, оркестр мүшелерінің орындаушылық шеберлігін, көркемдік талғамын арттырудан басқа да көптеген талаптарға жауап беруі керек. Концерттік репертуар тек оркестр ұжымының емес, бүкіл тыңдаушы қауымның игілігіне айналуға тиісті. Оркестрдің концерттік орындаушылық қызметі арқылы көрермен музыкалық шығармамен танысады, оны сүйіп тыңдайды, ол шығарма жәйлі оның жақсы пікірі қалыптасады, осылардың нәтижесінде көрермен шығарманы іздеп жүріп, магниттік таспадағы, күйтабақтағы немесе дискеттердегі жазбаларын, басқа да концерттік ұжымның орындауындағы нұсқаларын тауып тыңдайтын болады. Бір сөзбен айтқанда, көрермен өзі ұнатқан музыкалық шығарманы өзінің әрдайым назарында ұстайтын, сүйікті затына айналдырады. Көрермен игілігіне музыкалық шығарма осындай жолдармен жетеді.

Көркемдік (концерттік) репертуардың басым көпшілігі халық ән – күйлерінен, халық композиторларының шығармаларынан, оркестрге лайықтап түсірілген орыс және Батыс Еуропа классик – композиторларының шығармаларынан тұратынын жоғарыда айтып өттік. Уақыт елегінен сүрінбей өткен, барлық жеке музыканттар мен музыкалық ұжымдардың орындаушылық мектебіне айналған мұндай шығармаларды орындау ұжым үшін де, ұжымның жетекшісі үшін де үлкен жауапкершілікті талап етеді. Әсіресе, ұжым жетекшісі репертуарға алынатын шығарманың оркестрге лайықтап түсіру сапасы мен сипатына үлкен мән беруі керек. Өкішішке орай, кейбір асығыс түрде, шығарманың болмысына терең түсінбей жасалынған аранжировкалар арқылы шығарма өзінің көркемдік құнын, маңызын жоғалтып, танымастай жағдайға душар болатын кездері де кездеседі. Сондықтан, шығарманы алдын – ала талдап, партитурадағы екпіні, ырғағы, динамикалық, агогикалық тағы басқа белгілерінің авторлық нұсқасына сай келуін, оркестрлік тілінің сәйкестігіне көз жеткізіп отырған жөн.

Оркестр жетекшісінің немесе жергілікті әуесқой композиторлардың шығармаларын репертуарға енгізу ұжым мүшелерінің де, тыңдаушылардың да үлкен қызығушылығын тудырады. Себебі, ол шығармалар жергілікті ән мен күйлерге ұқсас, аймақтық музыкалық диалектіде жазылады, тыңдаушының жүрегіне жақын, түсінікті.

Оркестр жетекшісіне «Радиодан немесе теледидардан қашан жаңа шығарма орындалар екен? Бізге лайықты жеңіл де жаңа шығарманың партитурасы қашан кітапханаға немесе кітап дүкеніне түсер екен?» деп күтіп отыруға болмайды. Ең дұрысы, облыс көлемінде фольклорлық экспедициялар, концерттер ұйымдастырып, халық шығармашылығының нұсқаларын тауып, жинастырып, соның негізінде ешкімге ұқсамайтын, өзіндік ерекшелігі бар репертуар құру. Бұл арқылы оркестр ұжымының жетекшісі біріншіден, халықтың фольклорлық музыкалық қазынасын тауып, оның сақталуына жағдай жасайды, екіншіден, мұндай шығармалар өзінің тақырыптық, мазмұндық ерекшелігімен жергілікті орындаушылық дәстүрді байытады. Сол үшін тыңдаушының көңілінен орын алады.

Оркестр репертуарының, орындаушылық шеберліктің деңгейін көрсететін негізгі шаралар – ұжымның концерттік жұмыстары, әртүрлі фестивальдар мен байқауларға қатысуы және ең бастысы репертуардағы шығармаларды орындау трактовкасының (өзіндік орындау ерекшелігінің) сипаты. Шығарманы жаңаша ойнаймын деп автордың айтайын деген ойына нұқсан келтіруге болмайды

Айта кететін бір жай – соңғы кезде вокальды – аспаптық ансамбльдер тарапынан шығарманы өзгертіп, автордың өзі танымай қалатындай етіп орындау орын алып жүр. Тіптен, дүние жүзіне белгілі, классик – композиторлар Бахтың, Моцарттың, Бетховеннің, Шопеннің тағы да басқалардың шығармаларының екпінін, гармониясын, ырғағын, кейде мелодиялық құрылымын да бұрмалаушылық кездесіп жүр. «Жаңаша орындаймын» деп кейбір халық аспаптары оркестрлерінің жетекшілері шығарманың екпінін орынсыз жылдамдатуы да кездеседі. Бұл айтылғандардың бәрі орындаушылық шеберлікті арттыруға, ұжымның көркемдік шығармашылығына ешқандай пайдалы әсер етпейді.

Халық аспаптар оркестріне рналған репертуардың белгілі бір бөлігі орындаушыларды (әншілерді, бишілерді, хорды, аспапта жеке орындаушыларды) сүйемелдеуге арналған музыкалық шығармалардан тұрады. Халық әндері мен күйлері, халық композиторларының шығармалары, классикалық әндер, романстар, серенадалар, опералық ариялар және Қазақстан композиторлары мен жергілікті әуесқой композиторлардың жаңа шығармалары халық аспаптары оркестрлерінің сүйемелдеуінде үндестігімен ұтымды да тартымды шығады, тыңдаушылар әрқашан жақсы қарсы алады. Әрине, бұл жерде ұжым жетекшісінен сүйемелдеуші оркестрлік партитураны жақсы, қолайлы жазу шеберлігі талап етіледі.

Халық аспаптары оркестріне репертуар таңдау жәйлі әңгімені қорытындылай келіпбіз, репертуарға енгізілетін әрбір шығарманың төмендегі талаптарға жауап беруі керектігін атап айтқымыз келеді:

- оркестр ұжымы мүшелерінің техникалық шеберлігі мен көркемдік талғамын арттыруға, олардың бойында оркестрлік, ансамбльдік орындаушылық дағдыларын қалыптастыруға тиіс;

- оркестрдің әрбір мүшесін шығарманаң терең мазмұны арқылы эстетикалық талғамдылыққа, рухани дүние танымдық өрісінің ауқымдылығына, өнегелілікке тәрбиелеуге ықпалды болуға тиісті;

- оркестр ұжымының әртүрлі мәдени – көпшілік шараларға, фестивальдар мен байқауларға қатысуына және арнайы бағдарламалармен концерттер беруіне жарамды болуға тиіс деп тұжырымдаймыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Гизатов Б. Социально – эстетические основы казахской инструментальной музыки. Алматы, Наука., 1989.
2. Ерзакович Б.Г. Музыкальное наследие казахского народа. Алматы, Наука., 1979.
3. Жұбанов А.Қ. Ғасырлар пернесі. Алматы, Жазушы, 1975.
4. Инструментальная музыка казахского народа: Статьи, очерки /Сост. А.Мухамбетова. Алматы, Өнер, 1985.
5. Турекулов Н. Современный казахский фольклор (Жанрово – структурный анализ).- Алматы: Мектеп., 1982

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы правильного подбора репертуара для оркестров и ансамблей народных инструментов. Репертуар один из главных факторов повышающий исполнительское мастерство оркестрового коллектива, воспитывающий у музыкантов музыкально – эстетическое восприятие народного музыкального наследия, ознакомливает многочисленными видами и жанрами музыкальной литературы мировой классики и произведениями современных композиторов. Поэтому на подбор репертуара для оркестров и ансамблей народных инструментов необходимо подходить очень внимательно, и со знанием.

Авторы уделяют внимание на важность правильного подбора учебного и художественно-творческого репертуара. Рассматривают каждый из них по отдельности, выделяя важность в обучении и воспитании исполнительского мастерства и мировоззренческое отношение к духовным наследиям народа.

Abstract: In the article, the question of the correctness of the repertoire of the orchestras and the ensemble of narrow instruments is considered. The repertoire is one of the main factors influencing a masterpiece of the orchestral team of musicians, musicians of musical and aesthetic folklore, the most popular musicians of the world, and many other musicians and jazz musicians with modern composers. Thanks to the repertoire for the orchestras and ensembles of folk instruments, it is very important to get to know very well, and so on.

The authors pay attention to the importance of proper selection of educational and artistic and creative repertoire. They consider each of them separately, highlighting the importance in training and education of performing skills and worldview to the spiritual heritage of the people.